

Mirosława Czerny

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

e-mail: mczerny@uw.edu.pl

**MIASTA I PROCESY URBANIZACJI W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ
Z PERSPEKTYWY BADAŃ GEOGRAFICZNYCH PROWADZONYCH
W INSTYTUCIE STUDIÓW REGIONALNYCH I GLOBALNYCH
WGSR UW**

**Cities and urbanization processes in Latin America within the Institute of
Global and Regional Studies research perspective**

Słowa kluczowe: Ameryka Łacińska, urbanizacja, rozwój przestrzenny miast

Key words: Latin America, urbanisation, spatial urban development

WPROWADZENIE

Rozwój sieci miejskiej, wzrost metropolii, struktura przestrzenna miast, tworzenie się regionów miejskich to tylko niektóre z charakterystycznych dla procesów zagospodarowania przestrzennego tematów związanych z regionem latynoamerykańskim. Procesy urbanizacji polegające na zagęszczaniu się sieci miast oraz wzroście udziału ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności Ameryki Łacińskiej są nieodłączną cechą procesów gospodarczych od czasów kolonialnych po dzień dzisiejszy. Ameryka Łacińska należy do najbardziej zurbanizowanych regionów świata i już w połowie XX wieku wskaźnik urbanizacji tego regionu był porównywalny ze Stanami Zjednoczonymi i Europą. Obecnie prawie 80% (79,5% w 2014 według ONZ) ludności Ameryki Łacińskiej mieszka w miastach, a stolice państw latynoamerykańskich należą do największych metropolii na świecie. W samej Ameryce Południowej wskaźnik ten wyniósł 83%, podczas gdy średnia dla całego świata wyniosła w 2014 r. 53,6%¹.

Zagadnienia związane z procesami miejskimi stanowiły jeden z głównych przedmiotów badań prowadzonych przez geografów latynoamerykanistów z Zakładu Ameryki Łacińskiej. Początkowo badania koncentrowały się na problematyce sieci miast, głównie miast małych, by następnie przejść do analiz struktury przestrzennej i modeli rozwoju wielkich miast tego regionu świata.

---

¹ Według danych ONZ z 2014 roku.

PROCESY URBANIZACJI W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ

Kolonizacja hiszpańska w obu Amerykach charakteryzowała się dynamicznym procesem rozwoju osadnictwa miejskiego. Hiszpanie zakładali miasta – ośrodki władzy i administracji kolonialnej najpierw na terenach najbardziej zaludnionych, a następnie wszędzie tam, gdzie prowadzili eksploatację surowców. Proces ten był bardzo dynamiczny i sprawił, że już po pięćdziesięciu latach od pojawienia się na kontynencie pierwszych osadników hiszpańskich istniała gęsta sieć miast, która do dnia dzisiejszego stanowi podstawową ośnowę sieci osadniczej w byłych koloniach hiszpańskich (od Meksyku na północy po Argentynę i Chile na południu).

Od początku okresu kolonialnego struktura funkcjonalna miast latynoamerykańskich zależała od roli, jaką wyznaczała im metropolia kolonialna i była odpowiedzialną za sprofilowanie rozwoju rynku kolonialnego na handel i gospodarkę skierowaną na rynki zewnętrzne². Gospodarka kolonialna, opierająca się na bipolarnej strukturze społecznej tworzyła też ramy organizacji przestrzennej miast i regionów. W literaturze latynoamerykańskiej opisujące zjawisko przestrzennej struktury miast nawiązuje się do różnych ról poszczególnych grup społecznych w gospodarce kolonialnej i ich relacji przestrzennych. Na obraz struktury przestrzennej miast miały wpływ te relacje, które Schweizer nazwał „kulturą poddania”³. W ich wyniku od samego początku istnienia hiszpańskich ośrodków miejskich w przestrzeni widoczny był podział na dzielnice Kreoli, Metysów i Indian. W późniejszych latach doszły do tego podziału także inne funkcje gospodarcze, głównie handlowa i produkcyjna.

Okres merkantylizmu w Ameryce hiszpańskiej był szczególnie ważny dla rozwoju sieci miejskiej. Powstanie wielu ośrodków miejskich z dala od wybrzeży, w interiorze, było związane w pierwszym rzędzie z otwieraniem nowych kopalń cennych surowców mineralnych – przede wszystkim rud miedzi, cyny, cynku i ołowiu oraz srebra. Stopniowo też zaczęły powstawać ośrodki miejskie obsługujące rozległe tereny rolnicze – szczególnie plantacje, których produkcja nastawiona była na rynek zewnętrzny. Te procesy nasiliły się na przełomie XIX i XX wieku, kiedy niepodległe już kraje Ameryki Łacińskiej stały się ważnymi dostawcami surowców, w tym rolnych na rynki świata zachodniego – Stanów Zjednoczonych, a przede wszystkim Europy. Małe miasteczka pełniły funkcję pośredników w handlu między obszarami produkcji rolnej a portami, skąd one były wywożone (kakao, kawa, bawełna, włókna agawy, banany i inne).

Ośrodki średniej wielkości, powyżej 5 tys. mieszkańców, pełniły też funkcje administracyjne i reprezentowały interesy państw europejskich, gwarantując tym samym, że ich zaangażowanie w gospodarkę regionów peryferyjnych będzie przynosić konkretne korzyści. Elity lokalne, które przez długi czas nie były zainteresowane wprowadzeniem niezależnej strategii gospodarczej dla regionów, wspierały

² Schweizer P. J. 1975. Metropolización, una nueva forma de dependencia. *Revista Interamericana de Planificación*. Vol. 9 (33).

³ *ibidem*.

i realizowały politykę gospodarczą kierowaną z zewnątrz. Sytuacja taka trwała aż do lat 20. XX wieku, kiedy na skutek załamania gospodarczego i spadku popytu ze strony centrów gospodarczych ówczesnego świata, nastąpił poważny kryzys ekonomiczny w całej Ameryce Łacińskiej i regres wielu ośrodków miejskich, szczególnie prowincjonalnych.

Wyraźnie więc uwidoczniła się zależność relacji centrum – peryferie krajów Ameryki Łacińskiej powiązanych silnie z gospodarką europejską i północnoamerykańską. Jeszcze bardziej wyraźne stały się jednak wpływy tych relacji zależności na procesy zagospodarowania terytoriów narodowych i kształtowania sieci ośrodków miejskich w interiorze poszczególnych krajów.

Próbę klasyfikacji form zależności w krajach Ameryki Łacińskiej podjął Castells⁴, który wyróżnił bipolarny układ przestrzenny centrum – peryferie w przypadku wszystkich krajów tego regionu. Jednak jego schemat został skrytykowany przez Singera⁵, który zarzucał ogólnej koncepcji Castellsa brak uwzględnienia dynamiki procesów urbanizacji, które obrały własną (inną niż obserwowaną w pozostałych częściach globalnego Południa) trajektorię rozwoju od lat 60. XX w. Według Singera klasyfikacja Castellsa nie uwzględniała ogromnego wpływu zmian politycznych na strukturę przestrzenną gospodarki i urbanizacji. Np. utrzymywanie w strukturze krajów regionów o gospodarce subsystencyjnej o niskim poziomie urbanizacji spowodowane jest według Singera niekorzystnymi procesami politycznymi, a głównie brakiem zainteresowania ze strony elit rządzących likwidacją relacji centrum – peryferie wewnątrz każdego kraju⁶. Te obserwacje można odnieść również do czasów współczesnych gdzie duża część ludności żyje poza gospodarką plantacyjną w gospodarce subsystencyjnej nie produkując nadwyżek na sprzedaż⁷. W tym wypadku niski wskaźnik urbanizacji nie jest wynikiem relacji zależności lecz skutkiem braku integracji gospodarek regionalnych.

W przypadku krajów Ameryki Łacińskiej nowe światło na procesy urbanizacji rzuciły prace Quijano z lat 70. XX w⁸. Quijano twierdził, że dynamiczne procesy urbanizacji w tym okresie charakterystyczne dla wielu krajów Ameryki Łacińskiej mają związek z rosnącą zależnością gospodarek tych krajów od rynku globalnego. Wręcz twierdził, że tak szybka urbanizacja jest produktem silnej zależności handlowej Meksyku, Brazylii, Argentyny, Chile i Urugwaju od rynku międzynarodowego.

Kolejnym etapem wzrostu ośrodków miejskich były lata 70. XX w. Związane to było z okresem intensywnej industrializacji fordowskiej połączonej z rozposzechnianiem się polityki substytucji importu co razem doprowadziło do ugrun-

⁴ Castells M. 1971. L'Urbanisation Dépendente en Amérique Latine. *Espaces et Societes*. Nr 3.

⁵ Singer P. 1977. *Economía política de la urbanización*. Siglo XXI Editores, México.

⁶ *ibidem*.

⁷ Czerny M., Córdova-Aguilar H. 2014. *Livelihood – Hope and Conditions of a new Paradigm For Development Studies. The Case of Andean Regions*. NOVA, New York.

⁸ Quijano A. 1970. Dependencia, cambio social y urbanización en Latinoamérica, [w:] *América Latina: Ensayos de Interpretación socio-políticas*. Editorial Universitaria, Santiago.

towania się wyraźnych ośrodków centralnych – najczęściej stolic i portów w przestrzeni latynoamerykańskiej. Meksyk, Sao Paulo, Santiago de Chile, a także Lima, Guayaquil, Caracas, Barranquilla, Valparaíso i inne wchłaniały dziennie tysiące imigrantów z obszarów wiejskich, którzy szukali pracy w nowo otwieranych fabrykach⁹. Reformy rolne oraz zmiany społeczne „uwalniały” ubogich chłopów i wypychały ich do miast. Rofman¹⁰ (1972) zwracał uwagę na rolę polityki gospodarczej ówczesnych rządów w stymulowaniu procesów urbanizacji. To wówczas nastąpił wręcz niehamowany, trudny do regulowania przez władze miejskie proces wzrostu ludności wielkich miast i chaos przestrzenny, który był skutkiem tego procesu. W konsekwencji tego wzrosła rola planowania miejskiego i regionalnego, którego zadaniem było przedstawienie diagnozy sytuacji i zaproponowanie rozwiązań mających na celu uporządkowanie struktury przestrzennej miast. To okres najbardziej intensywnej dyskusji o przestrzeni wielkich miast w Ameryce Łacińskiej i pojawienia się licznych modeli struktury przestrzenno-społecznej i funkcjonalnej miast¹¹.

Wielu autorów latynoamerykańskich, którzy badali w latach 70. XX w. dynamikę i skutki dla organizacji przestrzennej wspomnianych powyżej procesów twierdziło, że stały, dynamiczny wzrost liczby ludności w miastach doprowadził do dalszych dysproporcji w poziomie życia i szansach na poprawę warunków życia między ludnością wiejską i miejską¹².

POLSKI WKŁAD DO BADAŃ NAD MIASTAMI W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ

Geografowie, którzy rozpoczęli badania nad miastami w Ameryce Łacińskiej skupieni byli głównie w ośrodku warszawskim – na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych UW, chociaż także w innych instytucjach – w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN oraz w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie prowadzone były badania w tej dziedzinie. W przypadku IGPZ PAN dotyczyły one kwestii ludnościowych i procesów urbanizacji w różnych częściach Trzeciego Świata, natomiast w Krakowie badania nad procesami urbanizacji, głównie w Argentynie, prowadził dr Zygmunt Szot. Ten kierunek badań kontynuują dzisiaj jego uczniowie, szczególnie dr Mirosław Wójtowicz, który analizuje procesy metropolizacji w Brazylii.

⁹ Czerny M., 1986, El sistema de ciudades de América Latina. *Colombia Geográfica*, vol. XX, No. 1. Bogota.; Czerny M., 1987, Las ciudades intermedias y la región (visión conceptual), [w:] D. Velázquez Torres (ed.). *Geografía y urbanismo*. UAM Iztapalapa. México y en *Revista Interamericana de Planificación*, vol. XX, no. 80, 78–83.

¹⁰ Rofman A.B., 1972, El fenómeno de la concentración y centralización espacial en América Latina: Elementos para una discusión. *Revista Latinoamericana de Estudios Urbano-regionales*, EURE. Vol. 2 (5), CIDU, Santiago.

¹¹ Wilhelmy H., Borsdorf A., 1984, *Die Städte Südamerikas. Teil 1. Wesen und Wandel*. Gebrüder Borntraeger. Berlin Stuttgart.

¹² Quijano A., 1970, Dependencia, cambio social y urbanización en Latinoamérica, [w:] *América Latina: Ensayos de Interpretación socio-política*. Editorial Universitaria, Santiago.

W ośrodku warszawskim, w dawnej Pracowni Ameryki Łacińskiej pierwsze prace nad procesami urbanizacji prowadził Andrzej Bonasewicz, którego interesowały zagadnienia typologii miast w Wenezueli. Równocześnie powstało kilka artykułów autorstwa A. Dembicza (na temat Kuby) oraz M. Czerny na temat miast na Karaibach, w Argentynie oraz w Meksyku (tematyka rozwoju miast została obszernie przedstawiona w rozprawie doktorskiej na temat rozwoju regionalnego Meksyku). Były to analizy porównawcze, przygotowane na podstawie dostępnych wówczas w kraju danych statystycznych (m.in. na podstawie argentyńskich spisów powszechnych). Jednak dopiero wyjazdy pracowników naukowych na stypendia oraz w charakterze wykładowców do krajów Ameryki Łacińskiej od początku lat 70. XX w. przyniosły więcej prac empirycznych, ukazujących zróżnicowanie procesów urbanizacji w różnych krajach tego regionu. Prace, które wówczas powstawały na Uniwersytecie Warszawskim dotyczyły głównie Kuby, Meksyku i Kolumbii.

PROCESY URBANIZACJI W KOLUMBII

W przypadku Kolumbii, w 1979 r., w ramach współpracy dwustronnej z Instituto Geográfico „Adustin Codazzi” w Bogocie Mirosława Czerny realizowała projekt badawczy dotyczący typologii i struktury funkcjonalnej miast małych i średnich w Kolumbii¹³.

Lata 70. XX w. były dla Kolumbii okresem względnego spokoju wewnętrznego, co umożliwiało badania terenowe i przeprowadzenie ankiet w wybranych miastach. Odwiedzono 49 ośrodków miejskich, w których przeprowadzono wywiady i obserwacje. Był to okres szybkiego rozwoju miast interioru. Migranci ze wsi kierowali się głównie do najbliższych ośrodków miejskich. Bogota – stolica Kolumbii i inne duże ośrodki (Medellín, Cali i Barranquilla), nie stanowiły wówczas jeszcze tak silnych biegunów przyciągających imigrantów, jak to się stało w ostatniej dekadzie¹⁴.

Kryzys, który zaczął dotykać wieś kolumbijską w latach 70. XX w. (i trwa do dzisiaj), przemoc i działania grup zbrojnych na obszarach peryferyjnych kraju (*violencia*) oraz postępujący proces industrializacji wymieniane były jako główne czynniki wzrostu liczby ludności miast i umacniania się istniejącej struktury sieci miejskiej na terytorium kraju. Sieć miast w Kolumbii, w przeciwieństwie do pozostałych krajów Ameryki Południowej, charakteryzuje się dość regularnym rozkładem w przestrzeni ośrodków o różnej wielkości, co jest charakterystyczne dla prawidłowej piramidy hierarchicznej miast.

¹³ Czerny M. 1982. Urbanización dentro de las condiciones del desarrollo dependiente: caso colombiano. *Trimestre Geográfico*. Vol. 2, No. 1, 3-10.

¹⁴ *Ibidem*, oraz Czerny M., 1986, El sistema de ciudades de América Latina. *Colombia Geográfica*, vol. XX, No. 1. Bogota.; Czerny M., 1986a, Sistema de ciudades de Colombia. [w:] *Colombia. Sus Gentes y Regiones*, no 4, 48–63; Czerny M.. 2014. *Stare i nowe w przestrzeni miast Ameryki Łacińskiej*. WUW, Warszawa.

Kolumbia, w przeciwieństwie do pozostałych państw regionu andyjskiego nigdy nie poczyniła poważnych kroków w kierunku przeprowadzenia reformy rolnej. Wieś kolumbijską zawsze charakteryzowało przeludnienie agrarne i dominacja minifundium w strukturze wielkości gospodarstw rolnych¹⁵. Od lat 40. XX w. tereny wiejskie stały się areną walki politycznej między zwolennikami głównych partii politycznych Kolumbii: liberalnej i konserwatywnej. Walki zapoczątkowane w tamtym okresie doprowadziły do wyludnienia wielu wsi i ucieczki mieszkańców do miast. W czasach współczesnych w dalszym ciągu praktykowane jest wypędzanie ludności z terenów wiejskich jednak podłoże tych aktów przemocy jest inne niż między rokiem 1948 i dekadą lat 80. XX wieku.

Oprócz walk politycznych na wsi do najważniejszych przyczyn kryzysu, którego początki sięgają lat 70. XX w. należy wymienić: rozszerzanie wielkiej własności ziemskiej o nowe tereny, które należały do państwa; przyznanie ziemi przemysłowcom z sektora rolno-spożywczego, którzy mieszkali w miastach i ubiegali się o ziemie rolne lub hodowlane¹⁶, nasilenie się procesu dzielenia ziemi drobnymi właścicielami ziemskimi i pogłębianie się minifundiów, szczególnie w centralnych departamentach kraju – Boyacá, Cundinamarca, Nariño, Santander. Do tych czynników ekonomiczno-politycznych należy dodać rosnącą przepaść technologiczną między wielkimi gospodarstwami towarowymi a drobnymi gospodarstwami rodzinnymi, w wyniku której drobnym producentom trudno było konkurować na regionalnych rynkach produktów spożywczych z dużymi producentami. W latach 70. XX w. po raz pierwszy zaobserwowano procesy zaniku tradycyjnych form produkcji i stylu życia na wsi kolumbijskiej, co między innymi przejawiało się również stopniowym upadkiem rękodzieła ludowego. Należy pamiętać, że właśnie regionalne rękodzieło ludowe jest tym elementem, który kształtuje tożsamość regionalną mieszkańców Andów do dnia dzisiejszego i sprawia, że wspólnoty wiejskie są w stanie stawić czoła procesom globalizacji i ubożenia wielu obszarów wiejskich¹⁷.

W wyniku tych niekorzystnych zjawisk na wsi rozpoczęły się masowe migracje ludności wiejskiej do miast¹⁸. Ziemie rolne porzucano lub oddawano pod przymusem w ręce przeciwników politycznych a ludność wiejska zaczęła zaludniać miasta – najpierw ośrodki regionalne. Industrializacja spowodowana korzystnym bilansem handlowym Kolumbii po drugiej wojnie światowej i rolą państwa wpierającego procesy modernizacyjne w miastach przyciągała migrantów ze wsi m.in: do Bogoty, Medellín, Cali, Barranquilla, Pereiry, Manizales i Bucaramangi.

¹⁵ Pinto Serrano D. 1986. Perfiles históricos del fenómeno urbano actual de Colombia. *Colombia Geográfica*. Vol. XII, No. 1, 7-21.

¹⁶ Ustawa 200 z 1933 roku.

¹⁷ Czerny M., Córdova-Aguilar H. 2014. *Livelihood – Hope and Conditions of a new Paradigm For Development Studies. The Case of Andean Regions*. NOVA, New York.

¹⁸ Pinto Serrano D. 1986. Perfiles históricos del fenómeno urbano actual de Colombia. *Colombia Geográfica*. Vol. XII, No. 1, 7-21.

Brak planów przestrzennego rozwoju miast w tamtym okresie, dynamika procesu wzrostu i ogromne potrzeby w dziedzinie infrastruktury wynikające z tego zjawiska doprowadziły do chaosu urbanistycznego w miastach, gdzie tereny przemysłowe i handlowe zaczęły rozciągać się na tereny przedmieść czemu zaczęła towarzyszyć uboga zabudowa mieszkaniowa świeżo przybyłych do miast imigrantów ze wsi. Wianuszki dzielnic nędzy na peryferiach miejskich stały się nieodłącznym elementem krajobrazu i życia miejskiego.

Miasta małe i średnie natomiast dalej rozwijały się dynamicznie, szczególnie w okresie nasilonych walk wewnętrznych prowadzonych przez różne ugrupowania partyzantów oraz w czasach dominacji gospodarczej narko-biznesu (od końca lat 80. do końca lat 90. XX wieku). W strukturze miast małych i średnich dominowały ośrodki poniżej 20 000 mieszkańców, obsługujące rozległe tereny rolnicze. Ich rola była szczególnie ważna w regionach o słabo rozwiniętej sieci osadniczej i komunikacyjnej – w północnej i wschodniej Kolumbii. W zachodniej i środkowej części kraju, gdzie przeważa sieć osadnicza rozwinięta na wysokości powyżej 700 m. n.p.m. (w tym, w tak zwanym pasie kawowym) dominują bardzo małe ośrodki miejskie (około 5 000 mieszkańców), których funkcje gospodarcze związane są z monokulturą w produkcji rolnej (np. kawy, kwiatów, owoców, trzciny cukrowej, itp.).

Z badań prowadzonych w końcu lat 70. XX w.¹⁹ wynikało, że:

- najszybciej liczba ludności małych miast wzrastała w Kordylierach: Środkowej i Zachodniej, gdzie dominowała drobna własność ziemska i intensywne produkcja towarowa (głównie kawy). W ośrodkach miejskich skupiali się stali i okresowi migranci z obszarów wiejskich, którzy albo uciekali ze wsi na skutek niestabilnej sytuacji politycznej i szukali schronienia u krewnych lub znajomych w najbliższych miasteczkach; bądź też sezonowi robotnicy rolni, którzy wędrują w okresie zbiorów z jednego regionu do drugiego, a region uprawy kawy wchłaniał wówczas kilkadziesiąt tysięcy robotników sezonowych rocznie²⁰;

- miasteczka w Regionie Karaibskim zachowywały swoją wielkość na skutek stabilnej sytuacji demograficznej i braku czynników przyciągających do nich ludność z okolicznych, słabo zaludnionych terenów hodowlanych; w regionie Chocó (na pograniczu Regionu Karaibskiego i Pacyficznego) w końcu lat 70. XX w. działały różne grupy partyzanckie, które terroryzowały miejscową ludność i nie dopuszczały do dynamicznego rozwoju miast.

Wyjątek stanowiły miasteczka położone wśród plantacji bananów, gdzie mieszkali robotnicy rolni zatrudniani na plantacjach i gdzie cała gospodarka regionalna skierowana była na rynek zewnętrzny. Brak było drogi o twardej nawierzchni łączącej wybrzeże ze stolicą departamentu – Medellín, natomiast istniała dobrze utrzymana sieć dróg asfaltowych wewnątrz terenów plantacji;

¹⁹ Czerny M. 1986a. Sistema de ciudades de Colombia. *Colombia. Sus Gentes y Regiones*, no 4, 48–63; Czerny M. 1982. Urbanización dentro de las condiciones del desarrollo dependiente: caso colombiano. *Trimestre Geográfico*. Vol. 2, No. 1, 3-10.

²⁰ *ibidem*.

- miasteczka w środkowej Kolumbii – w departamentach Cundinamarca, Boyacá i Santander rozwijały się dynamicznie dzięki tradycji rzemieślniczej i przemysłowej. Do dnia dzisiejszego ich funkcje znacznie wykraczają poza najbliższy region rolniczy i sięgają swoim zasięgiem do sąsiednich departamentów;

- miasteczka w północno-wschodniej Kolumbii, położone w strefie granicznej z Wenezuelą, czerpały korzyści z lokalizacji w regionie handlowym, gdzie kwitł legalny i nielegalny handel paliwem, żywnością i żywym bydłem;

- najślabszą dynamiką rozwoju charakteryzowały się małe miasta w południowej Kolumbii – w górnym biegu rzeki Magdaleny, chociaż tam większą rolę w stymulowaniu rozwoju odgrywały, ze względów historycznych miasta średnie – Neiva, Ibagué, Giraldo i inne²¹.

Na podstawie współczesnych analiz rozwoju sieci miejskiej można wysunąć wnioski o dość podobnej do wcześniej zaobserwowanej ewolucji ośrodków miejskich w XXI wieku, chociaż w różny sposób na dynamikę wzrostu wpłynęła niestabilna sytuacja polityczna kraju w latach 90. XX w. W jej wyniku wiele miast, szczególnie na południu Kolumbii (m.in. w departamencie Neiva) pozostało na marginesie procesów rozwoju, odciętych od głównych nurtów przeobrażeń gospodarczych, gdzie najważniejszą barierę stanowiła działalność grup militarnych okupujących wiele osad w interiorze. Jeszcze w pierwszej dekadzie XXI wieku dojazd do nich był utrudniony i często ryzykowny. Podobna sytuacja dotknęła ośrodki miejskie w Chocó i w dolnym biegu Magdaleny. Wprawdzie dzisiaj sytuacja polityczna w Kolumbii ulega normalizacji, tym niemniej w wyniku kryzysu z lat 90. XX w. struktura hierarchiczna miast uległa polaryzacji. Bardzo dynamicznie rozwijają się ośrodki miejskie w środkowym biegu rzeki Cauca oraz andyjskie miasta w centrum kraju.

MAŁE MIASTA W MEKSYKU – HUEJUTLA DE REYES

W latach 80. XX w. prowadzono też badania nad małymi miastami w centralnym Meksyku. Miasta małe rzadko stanowiły przedmiot badań geografów meksykańskich przed 1980 r. i dopiero dynamiczne zmiany gospodarcze w tym kraju od końca lat 70., XX w., w tym wzrost zainteresowania osiedlaniem się w najbliższych (małych i średnich) ośrodkach miejskich przez ludność emigrującą ze wsi sprawiły, że fenomen wzrostu i zmiany funkcji małych miast zaczął stanowić przedmiot analiz naukowych, w tym geograficznych. Analizie podlegały miasta w stanie Meksyk oraz w regionie Las Huastecas, położonym na północny-wschód od stanu Meksyk²².

²¹ *ibidem*.

²² Czerny M., 1988, *Sociedades locales y la gran urbe – ejemplo del municipio Huixquilucan. Estado de México. Actas Latinoamericanas de Varsovia*, vol. 6, 49–56; Czerny M., 1987, *Asentamientos humanos en Las Huastecas. Actas Latinoamericanas de Varsovia*, vol. 3, 95–106.; Czerny M. 1987a. *Las ciudades intermedias y la región (visión conceptual)*, [w:] D. Velázquez Torres (ed.). *Geografía y urbanismo. UAM Iztapalapa. México y en Revista Interamericana de Planificación*, vol. XX, no. 80,

Na podstawie analizy rynku w Huejutla de Reyes – miasta położonego w centrum regionu Las Huastecas i jednego z najważniejszych jego centrów handlowych wysunięto wnioski dotyczące przeobrażeń miast małych w dekadzie lat 80. w Meksyku²³.

1. Specjalizacja i wzrost produkcji rolnej w regionie oraz lepsze dostosowanie produkcji towarowej do warunków, które oferuje środowisko naturalne sprzyjały rozwojowi funkcji handlowej w małych miastach i przyciągały do nich mieszkańców ze wsi.

2. W mieście rozszerzał się rynek pracy, głównie dzięki popytowi na zatrudnienie w budownictwie, administracji i usługach.

3. Znaczna poprawa infrastruktury drogowej w Meksyku sprzyjała w latach 80. i 90. XX w. rozwojowi miast małych – stanowi ułatwienie dla wywozu z regionu produktów rolnych, zwiększa przepływy ludności oraz stwarza nowe miejsca pracy.

4. W latach 80. zaobserwowano spadek dynamiki migracji do miasta Meksyk na rzecz ośrodków lokalnych. Ten trend trwał do końca XX wieku, po czym ponownie się odwrócił na rzecz dużych ośrodków miejskich.

Badania prowadzone w Huejutla de Reyes oraz w ostatnich latach w regionie Mazahua i w innych miejscowościach stanu Meksyk²⁴ pokazały, że:

1. Zanikają tradycje rękodzielnicze, które stanowią ważny element w kształtowaniu tożsamości lokalnej i wyróżniają małe miasta w regionie. Towary wcześniej wytwarzane przez rzemieślników zastępowane są przez produkty masowe, często bardzo niskiej jakości.

2. Zanikają lokalne wzorce kultury tradycyjnej (obyczaje, ubiór, kuchnia, etc.).

3. Stopniowo zanikają języki indiańskie – najpierw w miastach, a następnie też na wsi. Migranci ze wsi w miastach nie chcą posługiwać się własnym językiem.

Niezależnie od tych niekorzystnych zjawisk, które były szczególnie widoczne na przełomie wieku XX i XXI, ostatnie lata charakteryzują się ponownym wzrostem i stymulowaniem procesów rozwoju na fundamentach tożsamości i potencjału lokalnego w większości małych i średnich miast Meksyku. Sprzyja temu

---

78–83.; Czerny M., 1987b, Osadnictwo w Las Huastecas, [w:] A. Dembic, S. Dutkiewicz (eds.). Lokalne problemy wsi regionu Las Huastecas w Meksyku. WGiSR UW Warszawa; Czerny M., 1986a, Sistema de ciudades de Colombia. *Colombia. Sus Gentes y Regiones*, no 4, 48–63; Czerny M., Makowski J., 1989, El papel de la periferia en el crecimiento urbano. Implicaciones e interdependencias. *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, vol. 8, 131–141; Czerny M., Makowski J. 1987. Ciudad pequeña y su región (Huejutla de las Reyes), [w:] D. Valázquez Torres (ed.). *Geografía y urbanismo*. UAM Iztapalapa, México.

²³ Czerny M., Makowski J., 1989, El papel de la periferia en el crecimiento urbano. Implicaciones e interdependencias. *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, vol. 8, 131–141; Czerny M., Makowski J., 1987, Ciudad pequeña y su región (Huejutla de las Reyes). [w:] D. Valázquez Torres (ed.). *Geografía y urbanismo*. UAM Iztapalapa, México.

²⁴ Skoczek M. (red.), 2013, *Zmiany społeczno-gospodarcze w regionach tubylczych Meksyku i ich percepcja przez mieszkańców. Przypadek Regionu Mazahua*. Wydawnictwo WGSU UW, Warszawa; Skoczek M. (red.). 2011, *Mazahua Region in Mexico. Towards a New Indigenous Rurality*. Wydawnictwo WGSU UW, Warszawa.

procesowi także rozwój turystyki, chociaż tak, jak w innych miejscach na świecie turystyka globalna wpływa także negatywnie na kierunki rozwoju.

ROZWÓJ PRZESTRZENNY MIAST LATYNOAMERYKAŃSKICH

Niewątpliwie najbardziej zaawansowane badania na temat miast prowadzone na WGSR UW dotyczyły struktury przestrzennej miast dużych i bardzo dużych²⁵. Fascynująca tematyka zmian przestrzennych podlegała analizie w różnych okresach. Badania prowadzono też w wielu miastach Ameryki Łacińskiej – od Meksyku na północy do Buenos Aires i Bahia Blanca na południu. Analizowane były różne aspekty zmian. W pierwszych pracach nacisk kładziono na procesy sukcesji obecne w miastach latynoamerykańskich od początku XX wieku²⁶.

²⁵ Czerny M.. 2014. *Stare i nowe w przestrzeni miast Ameryki Łacińskiej*. WUW, Warszawa; Czerny M. 2013. Bogota – city as an arena of conflicts; some remarks on social segregation, [w:] J. Rio Fernandes, L. Cunha, P. Chamusco (red.). *Geography. Politics, Policies and Planning*. CEGOT, Porto, s. 144-156; Czerny M. 2012. Wielkie miasta globalnego Południa – nowoczesność i ubóstwo. [w:] M. Czerny (red.). 2012. *Bieda i bogactwo we współczesnym świecie. Studia z geografii rozwoju*. WUW, Warszawa, 183-200; Czerny M. 2012a. Bogota – “fragmented or structured city”? [w:] M. Czerny, G. Hoyos Castillo (red.). *Big Cities in Transition. City of North and South*. LAMBERT Academic Publishing. Saarbrücken, 196-231; Czerny M. 2012b. Rozwój przestrzenny Bogoty a napływ wysiedlonych przymusowo z terenów wiejskich do miasta. *Ameryka Łacińska*, 3-4 (77-78) 2012, 29-42.; Czerny M. 2011. The permanence of socio-economically marginal structures within urban space: The example of Bogotá. [w:] *Quaestiones Geographicae*, 30 (4), 47–54.; Czerny M. 2011a. Prywatyzacja przestrzeni publicznej w mieście – przykłady z krajów Ameryki Łacińskiej, [w:] K. Marciniak, K. Sikora, D. Sokółowski (eds.): *Koncepcje i problemy badawcze geografii. Profesorem Wiesławowi Maikowi w 70-lecie urodzin*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, 147–160; Czerny M. 2011b. Bogota’s social-spatial structure and its permanence in the city’s spatial planning landscape. [w:] M. Czerny, J. Tapia Quevedo. *Metropolitan areas in transition*. WUW, Warszawa, 87–104.; Czerny M. 2010. Twórcy i aktorzy przestrzeni miejskiej w wielkich aglomeracjach globalnego Południa. [w:] M. Madurowicz (ed.): *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*. Wyd. WGSR UW/Urząd Miasta Stołecznego Warszawy. Warszawa, 273–286.; Czerny M. 2010a. Aktorzy i obserwatorzy zmian rozwoju lokalnego (na przykładzie regionu peryferyjnego w stanie Meksyk), [w:] S. Ciok, P. Migoń (eds.). *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*. Uniwersytet Wrocławski, 217–234; Czerny M. 2007. La ciudad de México – la expansión espacial de megalópolis en contexto global, [w:] Skoczek M. (ed.): *Patrones de comportamientos socioeconómicos a nivel local en México*. Facultad de Geografía y Estudios Regionales. Universidad de Varsovia.; Czerny M. 2005. Przestrzenna ekspansja miasta – przegląd współczesnej tematyki badawczej, [w:] T. Czyż, H. Rogacki (eds.): *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych. Biuletyn KPZK. Zeszyt 219*, 156–172; Czerny M. 2004. El espacio local como el actor principal de los cambios. Ejemplo de los municipios conurbados de Toluca, México, [w:] J. Makowski, R.M. Sánchez Nájera (eds.): *Otra cara de la región*. WGSR UW, FPUR UAEM. Warszawa.; Czerny M. 1994. Czy istnieje model rozwoju wielkich miast latynoamerykańskich? *Prace i Studia WGiSR UW*, vol. 15, 69–89. Czerny M. 1992. ¿Los procesos de la desconcentración de grandes ciudades o la mterópoli latinoamericana? *Boletín de la Sociedad Geográfica de Lima*. Segundo Congreso Internacional de Geografía de las Américas. vol. 105, 127–133.

²⁶ Patrz przypis 25 Czerny M., (2014, 2007, 2005, 2004, 1994, 1992).

Elity polityczne i gospodarcze, często wywodzące się z rodzin kreolskich zaczęły opuszczać centra kolonialne miast i przenosić się do wygodnych domów na peryferiach od 1920 r. w Limie, a od lat 30. XX w. w pozostałych dużych metropoliach. Przenoszenie się warstw wyższych na inne tereny i opuszczanie przez nie centrum miało dwojakiego rodzaju konsekwencje:

1. Zostały wyznaczone główne kierunki rozwoju dzielnic „lepszych” – klasy wyższej i średniej, z infrastrukturą i dobrze rozwiniętymi usługami, przypominające dzielnice mieszkaniowe w miastach krajów rozwiniętych.

2. Centra miast, opuszczone przez warstwę kreolską, zaczęły być zajmowane najpierw przez imigrantów z Europy – drobnych producentów, kupców, rzemieślników i robotników – a następnie, od drugiej połowy XX wieku, przez klasę niższą, zamieniając na wiele lat wiele z centrów kolonialnych w slumsy wewnątrzmiastowe, np. w Bogocie, w Limie²⁷.

Od lat 80. XX wieku kraje latynoamerykańskie przyjęły neoliberalny model gospodarki, w wyniku czego jedną z konsekwencji przemian sektorowych stały się głębokie zmiany regionalnych systemów produkcji i organizacji przestrzennej gospodarki oraz poważne reperkusje społeczne tego procesu, polegające na dalszej polaryzacji społeczeństwa i jego rozwarstwieniu.

„Miasta w krajach rozwijających się, a szczególnie w Ameryce Łacińskiej, już od początku XX wieku zaczęły przyciągać inwestycje przemysłowe, a stopniowo także ludność z terenów wiejskich. Dla mieszkańców wsi szanse na poprawę warunków życia, możliwości rozwiązania ich problemów oraz perspektywy dla lepszego jutra dla ich dzieci stwarzają miasta duże. Miasta są też dziś mozaiką różnego rodzaju światów życia, których struktury, dynamika i strategie zarządzania są zależne od systemów społeczno-politycznego i społeczno-kulturowego, jak też od ekonomicznego i technologicznego stanu rozwoju poszczególnych państw, które je różnicują. Różnicowanie się i oddalanie od siebie dynamiki rozwoju w miastach Południa jest faktem – w ostatnich dekadach nastąpiło coraz większe powiązanie ich gospodarek z globalnym rynkiem i międzynarodowym podziałem pracy. Od końca lat 80. XX wieku, od kiedy został opanowany poważny kryzys gospodarczy w Ameryce Łacińskiej, a zwłaszcza od połowy pierwszej dekady XXI wieku duże miasta zaczęły pełnić ważną rolę biegunów rozwoju dla gospodarki krajowej. O ile wcześniej tę rolę pełniła tylko stolica kraju, to obecnie w każdym regionie można wyróżnić kilka ośrodków miejskich, które stały się podstawowymi węzłami gospodarczymi dla gospodarek regionalnych i łącznikami między tymi gospodarkami, a rynkiem globalnym.”²⁸

Następuje masowo zjawisko funkcjonalnej restrukturyzacji miast przy jednoczesnym rozwiązaniu dotychczasowych struktur i zmian modelu ich przestrzennej organizacji. Miasto przestaje mieć charakter struktury homogenicznej, zysku-

²⁷ Czerny M., 2014, *Stare i nowe w przestrzeni miasta Ameryki Łacińskiej*, WUW, Warszawa; Czerny M., 2005, *Przestrzenna ekspansja miasta – przegląd współczesnej tematyki badawczej*, [w:] T. Czyż, H. Rogacki (eds.): *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*. *Biuletyn KPZK*. Zeszyt 219, 156–172.

²⁸ Czerny M., 2014, *Stare i nowe w przestrzeni miast Ameryki Łacińskiej*. WUW, Warszawa. s. 18.

je rozproszone subcentra, które przeradzają się w tak silne miejsca przyciągania aktorów miejskich, że osłabiają tradycyjną rolę centrum, doprowadzając czasem do jego degradacji. Rozrost przestrzenny, decentralizacja władzy, siły odśrodkowe pobudzone przez deweloperów (sterujących popytem) doprowadzają z kolei do dezorganizacji przestrzennej. Efektem dezorganizacji jest fragmentacja społeczno-przestrzenna – ucieczka mieszkańców w „małe terytoria codziennego życia”, z dala od reprezentantów innych warstw społecznych. „Grawitujące problemy demograficzne, ekologiczne i społeczno-ekonomiczne, jak też masowe problemy podatkowe są skutkiem tych zjawisk”²⁹. Do tego dochodzą m.in. brak lub niewystarczająco skuteczne planowanie przestrzenne i kontrola z jego strony inwestycji przestrzennych: procesy sukcesji miejskiej, zróżnicowania i braku formalności w wielu dzielnicach miast, postępująca marginalizacja dużej części społeczeństwa, rosnące zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne oraz fragmentacja, ubóstwo i destabilizacja – na co istnieje wiele przykładów³⁰.

W wyniku pogłębiającego się procesu ekskluzji i podziałów społecznych następuje także fragmentacja – rozdrabnianie na małe niepowiązane ze sobą części – przestrzeni miejskiej. Obrazem tego zjawiska są: z jednej strony, zamożne dzielnice mieszkaniowe oraz wspaniałe pod względem architektonicznym i lokalizacji centra handlowo-usługowo-biurowe; z drugiej zaś – rozległe sektory dzielnic nieformalnych i popularnych o bardzo niskim standardzie mieszkań. Jak pisze G. Mertins³¹, te procesy występowały już wcześniej w miastach latynoamerykańskich. Rozległe studia na temat dzielnic nędzy w Limie i w San Juan de Puerto Rico ukazały się już w latach 60. XX wieku³². G. Mertins³³ wymienia jednak występujące różnice cech polaryzacji społeczno-przestrzennej, jaka miała miejsce 40–50 lat temu i tą, która zachodzi współcześnie. Jego zdaniem, różnią się one:

1. Szybkością lub dynamiką zachodzących zmian i ruchów ludności wewnątrz obszaru zurbanizowanego;
2. Sztywnością (trwałością) podziałów społecznych i ich konsekwencji, szczególnie w przypadku klas średnich i niższych;
3. Wielkością (zasięgiem) przestrzenną niektórych zjawisk charakterystycznych dla procesu polaryzacji, m.in. ekspansją osiedli zamkniętych, które Mertins nazy-

²⁹ Kraas F., 2007, *Weltweite Urbanisierungsprozesse und aktuelle Entwicklungsdynamik in den Städten, Metropolen und Megastädten der Entwicklungsländern*, [w:] D. Böhn, E. Rothfuß (red.): *Handbuch des Geographie-Unterrichts. Band 8/I Entwicklungsländern I*. AULIS VERLAG DEUBNER, KÖLN: 3.

³⁰ *ibidem*.

³¹ Mertins G., 2003, *Transformaciones recientes en las metrópolis latinoamericanas y repercusiones espaciales*, [w:] J.L.Luzón Benedicto, Ch. Stadel, C. Borges (red.): *Transformaciones regionales y urbanas en Europa y América Latina*. Universitat de Barcelona.

³² Czerny M. 2005. *Przestrzenna ekspansja miasta – przegląd współczesnej tematyki badawczej*. W: T. Czyż, H. Rogacki (eds.): *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*. *Biuletyn KPZK*. Zeszyt 219, 156–172.

³³ Mertins G., 2003, *Transformaciones recientes en las metrópolis latinoamericanas y repercusiones espaciales*, [w:] J.L.Luzón Benedicto, Ch. Stadel, C. Borges (red.): *Transformaciones regionales y urbanas en Europa y América Latina*. Universitat de Barcelona.

wa osiedlami prywatnymi, oraz uformowaniem (strukturą) tych osiedli (*urbanizations*), np. Santiago de Chile, Buenos Aires³⁴.

Wymienione powyżej procesy i zjawiska, szczególnie od lat 90. XX wieku, wpłynęły na fragmentację przestrzeni metropolii latynoamerykańskich. M. Coy³⁵ wręcz twierdzi, że charakteryzują się one „strukturą fortyfikacji i gettyzacji”, która dziś jest cechą rozpoznawalną miast tego regionu świata. Jednocześnie można w nich zaobserwować rosnącą różnorodność form miejsko-strukturalnych i procesów rozwoju, które są wyrazem głębokich transformacji społeczno-przestrzenno-funkcjonalnych³⁶.

ZAKOŃCZENIE

Analiza przestrzennego rozwoju miast latynoamerykańskich pokazuje, że następuje proces amerykańskiej przestrzeni miejskiej, polegający na intensywnym – chociaż zróżnicowanym pod względem form – procesie suburbanizacji, np. poprzez rozwój zamkniętych osiedli na dalekich przedmieściach, ekspansję dzielnic marginalnych, zamianę terenów rolnych na działki budowlane pod ekskluzywne kompleksy rezydencjalne etc. P. Ciccolella³⁷ twierdzi, że mamy do czynienia z prawdziwym „wysypem” prywatnych osiedli w drugim i trzecim pierścieniu zabudowy peryferyjnej na obrzeżach miast latynoamerykańskich. Uważa on, że relacje, które podlegają ponownym przekształceniom – redefiniują się w przestrzeni miejskiej, opierając się na nowej sytuacji polityczno-społecznej, rytmie i przepływach – należy analizować zgodnie z koncepcją sieci. Sieć, jako czynnik decydujący o formie przestrzennej i wzajemnych powiązaniach nowych aktorów przestrzennych, do tej pory była ignorowana w analizach i pracach planistycznych³⁸. Być może więc w tym należy szukać trudności i zaniedbań w formułowaniu koncepcji współczesnego rozwoju przestrzennego miast i fragmentacji ich funkcji³⁹. Nie można więc zrozumieć i badać współczesnego miasta jeśli traktuje się je tylko jako system, a nie jako wyartykułowany zespół urbanistyczno-przestrzenny, o nowej wewnętrznej strukturze i przepływach w różnych skalach przestrzennych –

³⁴ Janoschka M., 2002, El nuevo modelo de la ciudad latinoamericana: fragmentación y privatización. *Eure*, vol. 28, n° 85; Mertins G., 2003, Transformaciones recientes en las metrópolis latinoamericanas y repercusiones espaciales, [w:] J.L.Luzón Benedicto, Ch. Stadel, C. Borges (red.): *Transformaciones regionales y urbanas en Europa y America Latina*. Universitat de Barcelona.

³⁵ Coy M., 2002, Megastädte: São Paulo die fragmentierte Metropole. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 146, 6: 86-87.

³⁶ Mertins G., 2003, Transformaciones recientes en las metrópolis latinoamericanas y repercusiones espaciales. W: J.L.Luzón Benedicto, Ch. Stadel, C. Borges (red.): *Transformaciones regionales y urbanas en Europa y América Latina*. Universitat de Barcelona.

³⁷ Ciccolella P., 2012, Revisando la metrópolis latinoamericana mas allá de la globalización. *riURB – Revista Iberoamericana de Urbanismo*, n°8, 9 – 21.

³⁸ *ibidem*.

³⁹ Dupuy G., 1998, *El urbanismo de las redes. Teorías y métodos*, Oikos Tau, Barcelona.

lokalnej, regionalnej, ogólnokrajowej i globalnej⁴⁰.

Wszystkie metropolie latynoamerykańskie odnotowały w ostatnich latach wzrost wskaźników ekonomicznych, świadczących o nieskuteczności neoliberalnego modelu rozwoju gospodarczego, przyjętego przez te kraje przed ponad trzema dekadami, który miał doprowadzić do zmniejszenia się nierówności społecznych. Tymczasem rosną wskaźniki ubóstwa, nędzy, bezrobocia etc. Jednocześnie rzeczywiste, bardzo szybkie tempo wzrostu gospodarczego, które uwidacznia się m.in. w zmieniającym się krajobrazie miast – powstanie centrów biznesowych, ekspansja osiedli zamkniętych klasy średniej, wielkie projekty inwestycyjne budowy obwodnic, autostrad, lotnisk etc. – świadczy o nieskuteczności neoliberalnego modelu gospodarki w kwestii niwelowania różnic i harmonizowania przestrzeni miejskiej. Planowanie strategiczne – sukcesor modelu biurokratyczno-scentralizowanego i autorytarnego – wprawdzie przyczynia się do sukcesów planowania miejskiego, ale jednocześnie daje efekty ekskluzji społecznej i powstania przestrzeni elitarnych. W przypadku Ameryki Łacińskiej, planowanie strategiczne wzmocniło pozycję kapitału spekulacyjnego i pozwoliło na konwergencję interesów między spekulantami, urzędnikami i deweloperami w promowaniu takiego sposobu zarządzania miastem, który służy głównie elitom⁴¹.

Reasumując, miasta Ameryki Łacińskiej przechodzą, od połowy lat 90. XX wieku, ogromne zmiany, a ich zasięg i intensywność stały się przedmiotem licznych studiów, które ukazały się w ostatnich latach (szczegółowy ich przegląd daje w swoich pracach m.in. Borsdorf⁴²). Wprawdzie mogłoby się wydawać, że miasta w tym regionie świata są do siebie podobne, jednak należy podkreślić ogromne różnice między nimi dotyczące kierunków, intensywności i zasięgu zmian, wywołanych czynnikami wyżej wspomnianymi.

W celu zbadania szczególnych cech procesów restrukturyzacji dużych miast Ameryki Łacińskiej oraz znalezienia różnic i podobieństw między nimi w latach 2011-2014 badano trzy obszary metropolitalne: Limę, Bogotę i Tolukę. W wybranych miastach można zaobserwować występowanie podobnych procesów i aktorów, którzy nimi kierują. Jednak każde z nich posiada też cechy szczególne, specyficzne dla jego rozwoju oraz różniące się okresy, kiedy dane procesy zachodziły⁴³.

⁴⁰ Ciccoletta P., 2012, Revisando la metrópolis latinoamericana mas allá de la globalización. *riURB – Revista Iberoamericana de Urbanismo*, n°8, s. 9-21.

⁴¹ *Ibidem*, s. 12.

⁴² Borsdorf, A., Hildago R., 2005, Los mega-diseños residenciales vallados en la perifería de las metrópolis latinoamericanas y el advenimiento de un nuevo concepto de ciudad. Alcances en base al caso de Santiago de Chile. VII. *Coloquio Internacional de Geocrítica*, Santiago de Chile. <http://www.ub.es/geocrit/7-colborsdorf.htm>

⁴³ Czerny M., 2014, *Stare i nowe w przestrzeni miast Ameryki Łacińskiej*. WUW, Warszawa.

Literatura

- Borsdorf A., Hildago R., 2005, Los mega-diseños residenciales vallados en la perifería de las metropolis latinoamericanas y el advenimiento de un nuevo concepto de ciudad. Alcances en base al caso de Santiago de Chile. [w:] VII. *Coloquio Internacional de Geocrítica*, Santiago de Chile. <http://www.ub.es/geocrit/7-colborsdorf.htm>
- Castells M., 1971, L'Urbanisation Dépendente en Amérique Latine. [w:] *Espaces et Societes*. Nr 3.
- Ciccolella P., 2012, Revisando la metrópolis latinoamericana mas allá de la globalización. [w:] *riURB – Revista Iberoamericana de Urbanismo*, n°8, 9 – 21.
- Coy M., 2002, Megastädte: São Paulo die fragmentierte Metropole. [w:] *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 146, 6: 86-87.
- Czerny M., 2014, *Stare i nowe w przestrzeni miast Ameryki Łacińskiej*. WUW, Warszawa.
- Czerny M., 2013, Bogota – city as an arena of conflicts; some remarks on social segregation, [w:] J. Rio Fernandes, L. Cunha, P. Chamusco (red.). *Geography. Politics, Policies and Planning*. CEGOT, Porto, 144-156.
- Czerny M., 2012, Wielkie miasta globalnego Południa – nowoczesność i ubóstwo. [w:] M. Czerny (red.). 2012. *Bieda i bogactwo we współczesnym świecie. Studia z geografii rozwoju*. WUW, Warszawa, 183-200.
- Czerny M., 2012a, Bogota – “fragmented or structured city”? [w:] M. Czerny, G. Hoyos Castillo (red.). *Big Cities in Transition. City of North and South*. LAMBERT Academic Publishing. Saarbrücken, 196-231.
- Czerny M., 2012b, Rozwój przestrzenny Bogoty a napływ wysiedlonych przymusowo z terenów wiejskich do miasta. [w:] *Ameryka Łacińska*, 3-4 (77-78) 2012, 29-42.
- Czerny M., 2011, The permanence of socio-economically marginal structures within urban space: The example of Bogotá. [w:] *Quaestiones Geographicae*, 30 (4), 47–54.
- Czerny M., 2011a, Prywatyzacja przestrzeni publicznej w mieście – przykłady z krajów Ameryki Łacińskiej, [w:] K. Marciniak, K. Sikora, D. Sokołowski (eds.), *Koncepcje i problemy badawcze geografii. Profesorowi Wiesławowi Maikowi w 70-lecie urodzin*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, 147–160.
- Czerny M., 2011b, Bogota's social-spatial structure and its permanence in the city's spatial planning landscape. [w:] M. Czerny, J. Tapia Quevedo. *Metropolitan areas in transition*. WUW, Warszawa, 87-104.
- Czerny M., 2010, Twórcy i aktorzy przestrzeni miejskiej w wielkich aglomeracjach globalnego Południa. [w:] M. Madurowicz (ed.): *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*. Wyd. WGSR UW/Urząd Miasta Stołecznego Warszawy. Warszawa, 273-286.
- Czerny M., 2010a, Aktorzy i obserwatorzy zmian rozwoju lokalnego (na przykładzie regionu peryferyjnego w stanie Meksyk). [w:] S. Ciok, P. Migoń (eds.). *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*. Uniwersytet Wrocławski, 217–234.
- Czerny M., 2007, La ciudad de México – la expansión espacial de megalópolis en contexto global. [w:] Skoczek M. (ed.): *Patrones de comportamientos socioeconómicos a nivel local en México*. Facultad de Geografía y Estudios Regionales. Universidad de Varsovia.
- Czerny M., 2005, Przestrzenna ekspansja miasta – przegląd współczesnej tematyki badawczej. [w:] T. Czyż, H. Rogacki (eds.): *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych. Biuletyn KPZK*. Zeszyt 219, 156-172.

- Czerny M., 2004, El espacio local como el actor principal de los cambios. Ejemplo de los municipios conurbados de Toluca, México, [w:] J. Makowski, R.M. Sánchez Nájera (eds.): *Otra cara de la región*. WGSR UW, FPUR UAEM. Warszawa.
- Czerny M., 1994, Czy istnieje model rozwoju wielkich miast latynoamerykańskich? [w:] *Prace i Studia WGiSR UW*, vol. 15, 69-89.
- Czerny M., 1992, ¿Los procesos de la desconcentración de grandes ciudades o la metrópoli latinoamericana? [w:] *Boletín de la Sociedad Geográfica de Lima. Segundo Congreso Internacional de Geografía de las Américas*. vol. 105, 127-133.
- Czerny M., 1988, Sociedades locales y la gran urbe – ejemplo del municipio Huixquilucan. Estado de México. [w:] *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, vol. 6, 49-56.
- Czerny M., 1987, Asentamientos humanos en Las Huastecas. [w:] *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, vol. 3, 95–106.
- Czerny M., 1987a, Las ciudades intermedias y la región (visión conceptual), [w:] D. Velázquez Torres (ed.). *Geografía y urbanismo*. UAM Iztapalapa. México y en *Revista Interamericana de Planificación*, vol. XX, no. 80, 78-83.
- Czerny M., 1987b., Osadnictwo w Las Huastecas. [w:] A. Dembicz, S. Dutkiewicz (eds.). *Lokalne problemy wsi regionu Las Huastecas w Meksyku*. WGiSR UW Warszawa.
- Czerny M., 1986., El sistema de ciudades de América Latina. [w:] *Colombia Geográfica*, vol. XX, No. 1. Bogota.
- Czerny M., 1986a, Sistema de ciudades de Colombia. [w:] *Colombia. Sus Gentes y Regiones*, no 4, 48-63.
- Czerny M., 1986b, Actividades económicas en los centros poblacionales de Las Huastecas. [w:] *Miscellanea Geographica*, Warszawa, 305-311.
- Czerny M., 1982, Urbanización dentro de las condiciones del desarrollo dependiente: caso colombiano. [w:] *Trimestre Geográfico*, Vol. 2, No. 1, 3-10.
- Czerny M., Córdova-Aguilar H., 2014, *Livelihood – Hope and Conditions of a new Paradigm For Development Studies. The Case of Andean Regions*. NOVA, New York.
- Czerny M., Makowski J., 1989, El papel de la periferia en el crecimiento urbano. Implicaciones e interdependencias. [w:] *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, vol. 8, 131-141.
- Czerny M., Makowski J., 1987, Ciudad pequeña y su región (Huejutla de Reyes), [w:] D. Velázquez Torres (ed.). *Geografía y urbanismo*. UAM Iztapalapa, México.
- Dupuy G., 1998, *El urbanismo de las redes. Teorías y métodos*, Oikos Tau, Barcelona.
- Janoschka M., 2002, El nuevo modelo de la ciudad latinoamericana: fragmentación y privatización. *Eure*, vol. 28, nº 85.
- Kraas F., 2007, Weltweite Urbanisierungsprozesse und aktuelle Entwicklungsdynamik in den Städten, Metropolen und Megastädten der Entwicklungsländern, [w:] D. Böhn, E. Rothfuß (red.): *Handbuch des Geographie-Unterrichts. Band 8/I Entwicklungsländern I*. AULIS VERLAG DEUBNER, KÖLN.
- Mertins G., 2003., Transformaciones recientes en las metrópolis latinoamericanas y repercusiones espaciales, [w:] J.L.Luzón Benedicto, Ch. Stadel, C. Borges (red.): *Transformaciones regionales y urbanas en Europa y América Latina*. Universitat de Barcelona.
- Quijano A., 1970, Dependencia, cambio social y urbanización en Latinoamérica, [w:] *América Latina: Ensayos de Interpretación socio-política*. Editorial Universitaria, Santiago.
- Pinto Serrano D., 1986, Perfiles históricos del fenómeno urbano actual de Colombia. [w:] *Colombia Geográfica*. Vol. XII, No. 1, 7-21.

- Rofman A. B. 1972. El fenómeno de la concentración y centralización espacial en América Latina: Elementos para una discusión. *Revista Latinoamericana de Estudios Urbano-regionales*, [w:] *EURE*, Vol. 2 (5), CIDU, Santiago.
- Schweizer P. J. 1975. Metropolización, una nueva forma de dependencia. [w:] *Revista Interamericana de Planificación*. Vol. 9 (33).
- Singer P., 1977, *Economía política de la urbanización*. Siglo XXI Editores, México.
- Skoczek M. (red.), 2013, *Zmiany społeczno-gospodarcze w regionach tubylczych Meksyku i ich percepcja przez mieszkańców. Przypadek Regionu Mazahua*. Wydawnictwo WGSR UW, Warszawa.
- Skoczek M. (red.), 2011, *Mazahua Region in Mexico. Towards a New Indigenous Rurality*. Wydawnictwo WGSR UW, Warszawa
- Wilhelmy H., Borsdorf A., 1984, *Die Städte Südamerikas. Teil 1. Wesen und Wandel*. Gebrüder Borntraeger. Berlin Stuttgart.

Summary

The text is a summary of results of research on Latin American cities and urbanization processes in the region, carried out in the Department of Latin America, transformed into the Department of Regional Studies of Latin America and later, the Department of Geography, at the Institute of Regional and Global Studies, Faculty of Geography and Regional Studies, University of Warsaw. The author presents general characteristics of urbanization processes in Latin America and a more detailed description of urbanization dynamics in the case of Colombia. Another case discussed in detail is the one of small towns in Mexico, based on the example of Huejutla de Reyes in the state of Hidalgo. Spatial development of Latin American cities is the author's main focus. She describes processes of socio-economic fragmentation of urban space and the advancing 'Americanisation' of urban space. In order to understand particular factors shaping spatial processes in Latin American space three cases: Lima, Bogota and Toluca have been selected for detailed analysis carried out in the period 2011-2014. Occurrence of similar processes and actors who drive them have been detected such as: the dynamics of population movements within urban space, rigidity of social fragmentation and spatial polarisation. Each one of the metropolitan areas mentioned has special features that are specific to its development. Similar processes tend to take place in different moments of cities' history, bringing different results.